

Regionalizmus a 17. század második felének olasz kortárs Magyarország-elemzéseiben*

1. Bevezető

A 17. század második felében az Itáliai-félszigetről származó személyiségek jelentős helyet foglaltak el a számos országból és tartományból, különleges keretek között fokozatosan megszülető, a Habsburg-dinasztia osztrák ága (*Casa de Austria*) által irányított közép-európai Habsburg Monarchiában (*zusammengesetzte Habsburgermonarchie*).¹ I. Lipót császár (1640–1705) uralkodása alatt, – miközben a kor riválisai a két királyi unokatestvér: XIV. Lajos és I. Lipót mind udvartartásukban, propagandájukban, politikájukkal, katonailag, minden szinten versengtek egymással,² és folyt a küzdelem a germán világ nemcsak vallási értelemben, hanem minden szempontból totális ellentétének számító oszmán világ ellen – a franciák és a törökök ellen vívott kétfrontos háború sikeres befejezésével és az ennek következményeként a töröktől visszafoglalt dunai-balkáni területek konszolidációjával a Habsburg Monarchia igazi nagyhatalommá vált.³

A birodalom központjában, Bécsben az olasz – Köpeczy Béla szavaival – csaknem a hivatalos nyelv szerepét játszotta. I. Lipót császár nemcsak hogy tökéletesen beszélt olaszul, hanem több ízben azt is kifejtette, hogy kifejezetten nagy örömét leli benne, ha olaszul beszélhet, mivel ez mindig arra emlé-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 A terminológiához és a Habsburgok közép-európai monarchiájának kialakulásához, bőveges további irodalommal ld. PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Bp., História, MTA Történettudományi Intézet, 2010 (História Könyvtár, 27), 28–29, 77–85.

2 A francia és a bécsi udvar szervezettségének részletes elemzését adja: Jeroen DUINDAM, *Vienna and Versailles: The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550–1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

3 Jean BÉRENGER, *Léopold Ier (1640–1705), fondateur de la puissance autrichienne*, Paris, PUF, 2004; UŐ, *La politique de l'Empereur Léopold Ier face à l'Empire ottoman (1679–1699) = La politica, la scienza, le armi : Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell'Impero e dell'Europa*, ed. Raffaella GHERARDI, Bologna, CLUEB, 2010, 21–37.

kezteti őt, hogy ő Német-Római Birodalom feje.⁴ Lipót tanácsadói között számos olasz származású ember volt.⁵ Megtalálhatók közöttük a Habsburg Birodalmat magasztaló történetírók, mint a vicenzai születésű Galeazzo Gualdo Priorato⁶ vagy munkájának folytatója a piemontei Giovanni Battista Comazzi, aki az 1670-es évek végétől lett hivatalos császári történetíró. Sok olasz pap, szerzetes, egyházi ember működött a Habsburg Birodalomban, akik egyházi, katonai és diplomáciai szolgálatokat láttak el. Nem kevés zenész dolgozott Bécsben, sőt egyik-másik, mint Angelini-Bontempi történész-ként is szolgált. A Habsburgoknak a törökök ellen kialakított védelmi rendszerének, a végvárrendszernek korszerűsítéséhez már a 16. század első felétől kezdve folyamatosan érkeztek olasz szakemberek, hadmérnökök, úgynevezett várfundáló mesterek, illetve megindult a kora-újkori hadjáratok sikeres lefolytatásához nagy segítséget nyújtó haditérképészet is.⁷ Az olasz szok bécsi munkásságáról Jászay Magda és Köpeczy Béla írásai alapján tájékozódhatunk részletesebben.⁸

Jelen tanulmányban a bécsi 'olasz kolóniából' három olyan kiemelkedő személyiségnek a Magyarországról, illetve az ország különböző – tágabb értelemben vett – régióiról, valamint a benne élő magyarokról alkotott véleményéről szólok részletesebben, akik mind gyakorlati tevékenységükkel, mind elméleti munkásságukkal nagymértékben hozzájárultak Lipót császárnak az

4 DE BIN, Umberto, *Leopoldo I. Imperatore e la sua Corte nella letteratura italiana*, Bollettino del Circolo Accademico Italiano a Vienna, Trieste, 1910.

5 KÖPECZY Béla, *Olasz írók Magyarországról a XVIII. század elején*, MKsz, 115(1999), 173; A. WANDRUSCHKA, *Österreich und Italien im XVIII-ten Jahrhundert*, Wien, 1963; Hubert Ch. ÉHALT, *La Corte di Vienna tra Sei e Settecento*, Roma, Bulzoni, 1984; Jean Michel THIRIET, *Les Italiens à Vienne sous le règne de Léopold I (1655–1705) = La politica, la scienza...*, i. m., 2010, 39–44.

6 Munkája a Bécsben 1670 és 1674 között három kötetben megjelent *Historia di Leopoldo Cesare* és folytatása az 1676-ban szintén Bécsben kiadott *Continuatione dell'Historia di Leopoldo Cesare* a nyugat-európai, főleg francia propaganda által terjesztett negatív császár képet volt hivatott ellensúlyozni. Ld. BENE Sándor, „Ő császári felségének kedve telik benne...”: *Egy birodalmi história és társszerzői*, Filológiai Közlöny, 1993, 49–50.

7 MAGGIOROTTI, Leone Andrea, *Gli architetti militari: II. Architetti e architetture militari*, Roma, 1936; DOMOKOS György, *Ottavio Baldigara: Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon*, Bp., Balassi, 2000.; PÁLFFY Géza, *A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában: Az Angelini váráépítész-família térképészeti tevékenysége a horvát-szlavón és a magyarországi határvidéken az 1560–1570-es években*, Bp., Magyar Országos Levéltár, 2010; Uő, *Európa védelmében: Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században*, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000.

8 JÁSZAY Magda, *A kereszténység védőbástyája olasz szemmel: Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról*, Bp., Nádor Kiadó, 1996.; Köpeczy cikkeit ld. Köpeczy Béla, *Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században*, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000.

egész régiót érintő konszolidációjához és birodalmának nagyhatalommá válásához. Habsburg szolgálatban ugyanis a fent említett értelmiségieken kívül nagyszámú olasz hadvezér is harcolt, vagy önkéntesként, vagy Habsburg katonai szolgálatban, a Magyar Királyság és Erdély török alóli felszabadítása érdekében. Közülük is kiemelkedik a kor két legkiválóbb hadvezére: **Raimondo Montecuccoli** (1609–1680) és **Savoyai Jenő** herceg (1663–1736), de mellettük meg kell még említeni Collalto, Colloredo, Caprara, Torquato de'Conti, Galasso, Gambacorta, Isolani, Marsili, Odeschalchi, Piccolomini és Veterani nevét.⁹ Az olasz katonai szakemberek Bécsbe érkezésének számos oka volt. Egyrészt az udvarban szívesen látták őket képzettségük, szakértelmük, katonai tehetségük miatt, s ezt kifejezésre is juttatták azzal, hogy magas katonai rangokat adományoztak nekik. Másrészt az itáliai félszigetről érkezők nem törekedtek arra, hogy maguk között egy 'olasz pártot' alakítsanak, hanem mindig igyekeztek beolvadni a német nemesség és a hivatalos közeg soraiba és elfogadtatni magukat az udvarban. Emellett a 17. század 60-as éveitől az udvarban meglévő 'katonai párton'¹⁰ belül az olasz hadvezérek, mind számukat, mind rangjukat, mind pedig a csatatéren kivívott tekintélyüket tekintve egy fontos hatalmi koncentrációt alkottak, s úgy tűnik, hogy magának a császárnak a feléjük megnyilvánuló személyes szimpátiáját is magukénak tudhatták.¹¹ Mivel ezek közül az Itáliából érkező személyiségek közül sokaknak mind katonai, mind egyéni–kulturális téren megmutatkozott a tehetsége, ezért gyakran kaptak különleges megbízatásokat, illetve funkciókat a bécsi udvarban.

Jelen tanulmányban a bécsi udvarban kiemelkedő szerepet betöltő olasz hadvezérek közül három, a magyar történelemben többé-kevésbé közismert személy – nevezetesen a fent említett Raimondo Montecuccoli, **Antonio Caraffa** és **Luigi Ferdinando Marsigli** – munkásságának Magyarországra vo-

9 Fabio MARTELLI, *Generali italiani a Vienna tra scienza nuova, empirismo e ideali assolutistici = La politica, la scienza...*, i. m., 52.

10 A bécsi udvarban megtalálható frakciókról ld. Raffaella GHERARDI, *Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento. Il „buon ordine” di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, Il Mulino, 1980. A katonai ún. *Militärpartei* sikerei nem következhetek volna be a 17. század második felének nagy osztrák merkantilistái által kidolgozott gazdasági irányvonal hathatós intézkedései nélkül. NAGY Levente, *Rebellis barbárok és nagylelkű hősök. Luigi Ferdinando Marsili nézetei a Habsburg és az Oszmán Birodalomról*, Hadtörténelmi Közlemények, 119(2006), 303–328.

11 Fabio MARTELLI, *Generali italiani...*, i. m., 49. Martelli a Habsburg szolgálatban tevékenykedő olasz katonai elit egészét próbálja vizsgálni, különös tekintettel arra, hogy milyen politikai, technikai, ideológiai és kulturális hatások révén sikerült ezt az etnikailag és szociálisan igen különböző csoportot a császári célok szolgálatába állítani.

natkozó írásairól s azok bizonyos, főképp a regionalitáshoz bizonyos mértékig kapcsolódó elemeiről szólok részletesebben.

2. Források

1. Időrendben, s talán közismertségét tekintve is az első a sorban Raimondo Montecuccoli (1609, Modena–1680, Linz),¹² számos jelentős hadászati, hadtudományi mű szerzője, amelyeket a későbbi időszak hadvezérei nagy haszonnal forgattak. Ezek közül a nagyrészt 1640 és 1670 közt született munkák közül a legfontosabbak a *Delle battaglie*, *Trattato della guerra*, *Dell'arte della guerra*, *Aforismi dell'arte bellica* és a magyarországi török ellenes harcok kézikönyve a *Della guerra col turco in Ungheria*.¹³ Én azonban nem ezekről a nagyhatalású katonai munkákról szólok, hanem az *Ungheria nell'anno 1677* című kis könyvecskéjéről, amely mint a címe is mutatja 1677-ben íródott.¹⁴ Montecuccolinak ez a munkája sokáig kéziratban maradt, ajánlása nincs, de minden bizonnyal a császárnak, vagy a bécsi udvarban Magyarország ügyeivel foglalkozó szakminisztereknek készülhetett, gyakorlati kézikönyv gyanánt. Montecuccoli, aki 1660 körül komoly elméleti és gyakorlati kérdéseket egyaránt mélyen érintő katonai-politikai tárgyú vitát folytatott **Zrínyi Miklós** horvát bánnal, akivel a kapcsolata az 1663–64-es hadjárat során tanúsított kényszerű együttműködés (illetve nem-működés) során mérgesedett el iga-

12 C. CAMPORI, *Raimondo Montecuccoli, la sua famiglia ed i suoi tempi*, Firenze, 1876. Életeről és munkásságáról nemrégiben két újabb kötet jelent meg: *Raimondo Montecuccoli: teoria, pratica militare, politica e cultura nell'Europa del Seicento*, ed. Andrea PINI, Pavullo nel Frignano, 2009 (Atti del Convegno di 4–5 ottobre 2002, Modena-Pavullo nel Frignano); Raffaella GHERARDI, Fabio MARTELLI, *La pace degli eserciti e dell'economia: Montecuccoli e Marsili alla Corte di Vienna*, Bologna, Il Mulino, 2009, valamint egy 2009-es római konferencia anyaga: *Raimondo Montecuccoli (1609–1680): Lettere, arte militare e scienze agli albori dell'Europa moderna*, Annuario 2007–2008, 2008–2009. (ed. Éva VÍGH), melyben Karl Vocelka (411–421), Fabio Martelli (422–449) és Hausner Gábor írásai találhatóak (450–457).

13 *Trattato della guerra* = *Le opere di Raimondo Montecuccoli*, I, Raimondo LURAGHI, Roma, Ufficio Storico dello SME, 1988; *Delle battaglie (1-2), tavole militari, corso della guerra contro il Turco, a guerra col Turco in Ungheria*, (*Aforismi*), *Dell'arte militare* = *Le opere di Raimondo Montecuccoli*, II, Raimondo LURAGHI, Roma, Ufficio Storico dello SME, 1988; *Opere minori d'argomento militare e politico, Diari di viaggio e memorie* = *Le opere di Raimondo Montecuccoli*, Vol. III, ed. Andrea TESTA, Roma, Ufficio Storico dello SME, 2000.

14 Raimondo MONTECUCCOLI, *Libro inedito sull'Ungheria: L'Anno MDCLXXIII – 1673*, Milano, Tranchida, 1992; illetve ugyanez *L'Ungheria nell'anno 1677* = *Opere di Raimondo Montecuccoli corrette, accresciute ed illustrate*, II, Giuseppe GRASSI, Milano, 1831. **Zrínyi Miklós** neve ez utóbbi címmel létezik egy bécsi 1899-es kiadás is.

zán,¹⁵ 1668-tól az Udvari Haditanács elnöke volt, aktívan részt vett a Habsburg ház magyarországi uralmának megdöntését célzó 1666-ban indult Wesselényi-féle mozgalom 1670–71-es drasztikus letörésében és az új magyarországi kormányzati irányvonal kialakításában, így tehát igencsak járatosnak kellett lennie a magyar ügyeket illetően. Annak ellenére azonban, hogy a régóta lappangó kéziratot azóta kétszer is kiadták Milánóban – egyrészt a Giuseppe Grassi-féle 1831-es Montecuccoli összegyűjtött munkáiban, másrészt 1992-ben, egy kis önálló könyvecske formájában (melynek érdekessége, hogy címe: *L'Anno MDCLXXIII*, tehát a művet minden valószínűség szerint 1673-ban kezdhette el írni, s 1677-ben fejezte be, beletéve immár, pontosításként a Magyarország szót is) – a magyar kutatás figyelmét eleddig, kevés kivétellel, elkerülte ez a munka, ezért röviden ismertetném szerkezetét és tartalmát. Montecuccoli elsőként a mű megírásának adja magyarátát, az orvos példájával élve, akinek ismernie kell betegét ahhoz, hogy gyógyítani tudja. Ugyanígy a politikusnak is az a feladata, hogy részletesen megismerje azt, amit kormányoznia kell, hogy megtalálhassa a célja eléréséhez szükséges helyes eszközöket.¹⁶ Ezek után Mátyás király halálától (1490) kezdve egészen 1677-ig évtizedenként ismerteti a magyar történelem számára legfontosabbnak ítélt eseményeit, oly módon, hogy azt folyamatos bel- és külháborúk, forradalmak és lázadások, zűrzavar és állandó meggondolatlan cselekedetek sorozatának tünteti fel, s ezt a nézőpontot maga is erőteljesen kihangsúlyozza.¹⁷ Ennek az állításának azután megfelelő, s a korban kialakuló és egyre inkább ilyen irányban alakított sztereotípiájához, valamint a bécsi udvar propagandájához tökéletesen illeszkedő magyarátát is adja: a magyarok ugyanis – állítja Montecuccoli – szkíta és tatár őseikhez hasonlatosan „büszkéek, nyughatatlanok, örök elégedetlenek és állhatatlan természetűek.”¹⁸ Ezek a toposzok már korábban is felbukkannak a nyugati irodalomban, de Montecuccolival válnak igazán elterjedtté, s mint látni fogjuk a későbbi hadvezérek

15 A levelek, emlékiratok, tervezetek, pamfletek formájában megnyilatkozó ún. Zrínyi-Montecuccoli vitának nagyon nagy irodalma van, ezek közül most csak néhányat emelnék ki: HAUSNER Gábor, *Il dibattito tra Raimondo Montecuccoli e Miklós Zrínyi*, Annuario, Roma, 2010, 450–457; PERJÉS Géza, *A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita = A korai stratégiai gondolkodás*, szerk. VESZPRÉMY László, Bp., Zrínyi, 2005.

16 „S'appartenga al politico ... d'indagar a minuto per entro la natura del corpo morale che dee reggere o correggere, acciocchè, conforme alle sue condizioni e circostanze, sappia egli agguagliar i mezzi al loro fine, e alla qualità del male applicare convenevolmente i rimedi.” MONTECUCCOLI, *i. m.*, 19.

17 „...una serie continua di guerre esterne e civili, di tradimenti e di rivoluzioni, di confusioni e leggerezze costante, ...” MONTECUCCOLI, *i. m.*, 20.

18 „Sono gli Ungheri fieri, inquieti, volubili, incontentabili.” MONTECUCCOLI, *i. m.*, 19.

is erre a kiállhatatlan nemzetkarakterológiára építve és hivatkozva fejtik ki véleményüket, illetve, ami még ennél is rosszabb: cselekednek.

A magyar nép természete mellett a másik fontos okot, ami miatt az állandó zűrzavar és háborúság fennáll a régióban, abban látja Montecuccoli, hogy a magyaroknak sosem voltak világos, érthető és egymásnak nem ellentmondó törvényeik, amelyeket betartottak volna. Mindennek fényében, a történelmi bemutatás után levonja a következtetéseket: *„csakis a kormányzás gépezetének két alapvető eszközével, vagyis a törvények és a fegyverek együttes erejével lehet megtartani a Magyar Királyságot.”*

Ezután több pontban hosszasan és részletesen elemzi, példákkal is illusztrálva, hogy milyen konkrét eszközökre és lépésekre van szükség a jogalkotás és az ország fegyveres biztosításának terén.¹⁹

2. Montecuccoli művének rövid bemutatása után most nézzük meg második személyiségünk a híres, de még inkább hírhedt Antonio Caraffa (1646, Nápoly–1693, Bécs) vélekedését. Caraffa magyarországi és főleg erdélyi tevékenységével – a Debrecenben és az eperjesi vértörvényszék²⁰ alatt elkövetett kegyetlenkedéseitől eltekintve – szintén viszonylag keveset foglalkoztak a kutatók, pedig a császárnak írott felterjesztései igen érdekes adatokkal járulhatnak hozzá Erdélynek a Habsburg Birodalomba történő integrálásával kapcsolatban, valamint jól illeszkednek a heves protestánsüldözéssel és a lázongók fegyveres elnyomásával együtt járó s a bécsi udvarban legfőképp a Titkos Tanács által vezérelt lipóti abszolutizmus eszmerendszerébe. 1686 óta a felső-magyarországi császári hadak parancsnokaként Caraffa katonai tevékenysége mellett aktív politizálást is folytatott a bécsi udvarban Magyarország és Erdély ügyeivel kapcsolatban, főleg azután, hogy 1686 eleji debreceni kegyetlenkedéseivel és a következő évben (egy kezdődő felkelés visszaszorításának indokával) Eperjesen véghezvitt vérengzésével a magyarok közt rettegetté tette nevét. A Habsburg udvar azonban minden bizonnyal éppen ezt várta tőle, s éppen őt – egy itáliai származású (nem német!) – zsoldos katonát szemelt ki egy ilyen jellegű drasztikus megoldással járó feladat megoldására, hiszen mindezek után a császár hűséges, megbecsült alattvalóként kitüntette és Erdélybe küldte, hogy készítse elő a fejedelemség beolvasztását a

19 „... Sulla base di questi principi, stabiliti nella natura intrinseca de’ casi e delle cose successe, si hanno a divisar i mezzi per la conservazione del regno d’Ungheria. Due sono i cardini, sopra i quali si aggira tutta la macchina del governo; le leggi e le armi. ... Le leggi senza le armi non hanno vigore; le armi senza le leggi non hanno equità.” MONTECUCCOLI, *i. m.*, 50.

20 KÓNYA Péter, *Az eperjesi vértörvényszék, 1687*, Eperjes, Bp., Evangélikus Országos Múzeum, 1994.

Habsburg tartományok sorába.²¹ Az 1686-os bécsi és az 1687-es balázsfalvi egyezmények után, Caraffa erdélyi tevékenységének eredményeként 1688. május 9.-i kelttel Apafi erdélyi fejedelem aláírta és a császárnak elküldte a *Declaratio in Protectionem Cesareo-Regiam* néven ismertté vált nyilatkozatát, mellyel Erdély az ő oltalma alá helyezi magát. Egy hónappal később, immár nem Caraffa nyomására, hanem az ő közvetítésével került Bécsbe az a 13 pontból álló, az erdélyiek feltételeit tartalmazó irat, amelyet a rendek a fogarasi országgyűlésen állítottak össze a császárnak.²² Caraffa 1690-ben Erdélyből visszatért Bécsbe, s egy nagy terjedelmű felterjesztést nyújtott be Lipót császárnak, mely Erdély kormányzására vonatkozó javaslatait tartalmazza.²³ Ebben a projectumban Kővári László 1863-as Erdély története szerint, Caraffa Bethlen Miklós 'Moribunda Patria' című memorandumát vette alapul. Ennek a Caraffa-féle beadványnak a részletes ismerete azért fontos számunkra, mert az udvar politikájának Erdéllyel kapcsolatban hosszú időre irányt mutatott, s javaslatainak, meglátásainak nagy részét figyelembe vették abban a Bécsben kelt, 1691. december 4.-i Lipót által kiállított levél (a *Diploma Leopoldinum*) szövegezésében, mely deklarálja Erdélynek a Habsburg tartományok sorába való beillesztését. Caraffa felmérve Erdély történelmi és földrajzi helyzetét, törökökhöz való vonzalmát, azt javasolja, hogy a 'timor és az amor' kettős kormányzásával vonják őket szépen, lassan, fokozatosan, több lépcsőben német igazgatás alá. Ennek megfelelően kidolgozott egy azonnali és egy hosszú távú cselekvési programot Erdélyt illetően. Az előbbibe tartoznak az adók azonnali könnyítése, és az Erdélyben tartózkodó német katonaság számának csökkentése. Caraffa itt azt javasolja, hogy csak annyi katonaság maradjon bent, amennyivel Thökölyt vissza lehet tartani, a többit pedig Erdélyen kívül, de a közelben kell elszállásolni. A teljes katonai bevonulás csak akkor váljon nyilvánvalóvá, illetve következzen be, ha keletről már nem fenyeget veszély. A távolabbi jövőben a legfontosabbnak az erdélyi kormányzással kapcsolatos kérdések tisztázását tartja, vagyis hogy fejedelemség maradjon-e vagy közvetlen német igazgatás alá kerüljön-e a tartomány. Caraffa ez utóbbit ajánlja, már csak katonai okokból is, hiszen az

21 Saját meglátásait, érzéseit a rá bízott feladatokról ld. THALLÓCZY Lajos, *Caraffa levelezése Dietrichstein Herceggel: a hg. Nikolsburgi levéltárából*, Magyar Történelmi Tár, 1895, 593–618; 1896, 25–44.

22 Caraffa uram által Bécsbe küldött punctumok, *Történelmi Lapok* (Kolozsvár), 1(1874)/28, 438–439.

23 Andreas GRÄSER. *Caraffa's Project: wie Siebenbürgen unter k.k. österreichischer Devotion zu erhalten - an Kaiser Leopold, vom Jahre 1690 = Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, I., Kronstadt, 1853, 162–188. Részletesen ismerteti: KŐVÁRI László, *Erdély történelme*, V, Pest, Kolozsvár, 1863, 210–212.

erdélyi fejedelmek nem tudják megvédeni magukat. De azért azt javasolja, hogy Apaffival és fejedelemségével kapcsolatban a bécsi udvar ne foglaljon állást, hagyják meg neki a reményt, de a levelezésüket ne adják. A Gubernium tanácsosaira nézve azt ajánlja, hogy szítsanak köztük egyenlenséget, s csak a kormány füstjét hagyják a kezükben, majd ha ők végre kihaltak, saját embereikkel töltsék be a helyüket. Caraffa az erdélyi németiségre is épít, mondván, hogy a *divide et impera* elvén lehet számítani a szász–magyar ellentétre, és az erdélyi főparancsnokságra bízna, hogy titokban támogassa a szászokat.

3. Montecuccoli és Caraffa után a harmadik személyiség, akivel a kérdés kapcsán foglalkozni szeretnék, a legkésőbb született és élt Luigi Ferdinando Marsigli (1658, Bologna–1730, Bologna). Marsigli amellet, hogy katonáskodással is intenzíven foglalkozott Montecuccolihoz hasonlóan ő is írt egy hadászati kézikönyvet,²⁴ de nagy eődjétől eltérően Marsigli az Oszmán Birodalomnak és hadseregének állapotát mutatja be, éppen azért, hogy alaposabb és főképp pontosabb megismerésükkel kiűzésüket segítse elő –, egy rendkívül sokrétű és sokszínű személyiség volt.²⁵ Így nincs mit csodálkoznunk rajta, hogy életével és munkásságával kapcsolatban az elmúlt évtizedekben igen sok új adat került a felszínre, elsősorban Raffaella Gherardi, Deák Antal András, Bene Sándor, Nagy Levente és jómagam kutatásainak köszönhetően. Magyarország történetéről írott munkáival Rozsnyói Zsuzsa, Nagy Levente és Bene Sándor foglalkozott részletesebben.²⁶ Ezek közül az írások közül ki kell emelnünk a ma kéziratban a Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsigli gyűjteményében található 28. számú kéziratot, melynek címe *Memorie e introduzione all'istoria della ribellione d'Ungheria*, valamint a 70. szá-

24 Luigi Ferdinando MARSIGLI, *Stato militare dell'Impero Ottomano, incremento e decremento del medesimo*, Aia-Amsterdam, 1732. (Magyar fordítása is megjelent nemrégiben: Luigi Ferdinando MARSIGLI, *Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról*, ford., jegyz., előszó, mutatók F. MOLNÁR MÓNIKA, Bp., Históriaantik Könyvesház, 2007.)

25 Életéről ld. John STOVE, *Marsigli's Europe: 1680–1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, New Haven, London, Yale University Press, 1994; JÁSZAY Magda, *Marsili, a katonai, diplomata és tudós Magyarországon a török kor alkonyán*, Történelmi Szemle, 41(1999), 1–2, 42–49; VÉKONY László, *Egy olasz polihisztor a Kárpát-medencében: Marsigli élete, munkássága és iratai*, Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1984; *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsigli messa in luce nel secondo centenario della morte di lui dal Comitato Marsigliano*, ed. Emilio LOVARINI, Bologna, 1930.

26 ROZSNYÓI Zsuzsanna, *Luigi Ferdinando Marsili e gli ungheresi: Alcune considerazioni sul Marsili storico = Hungarica Varietas: Mediatori culturali tra Italia e Ungheria*, ed. Adriano PAPO, Gizella NEMETH, Mariano del Friuli (Gorizia), Edizioni della laguna, 2003, 133–140; UÓ, *La storia ungherese vista da Luigi Ferdinando Marsili*, Anecdota, 1999/2, 75–93.

mú kézirat 10 faszcikulusát *Epitome della ribellione dell'Ungheria annesso il Prodromo del protocollo di moderni confini Cesarei Ottomanici* címmel. Ennek a két történeti jellegű munkának a hangvétele és gondolatvilága a Marsigli elődeinek és tanítómestereinek számító Montecuccoli és Caraffa erős hatását mutatja. Ez utóbbival közvetlen, személyes kapcsolatban is állt, olyannyira, hogy maguk a kortársak Marsigliben látták Caraffa szellemi örökösét, illetve annak megvalósítóját.²⁷ Ennek megfelelően Bene Sándor szavaival élve a fent idézett munkák „célja az lehetett, hogy a lázadásra hajlamos magyarok pszichohistóriai és nemzetkarakterológiai bemutatásával legitimizálja a törököktől visszahódított és még visszafoglalandó területek abszolutista megszervezését, a tradicionális arisztokráciák hatalmának visszaszorítását, a modernizáló igazgatási törekvéseket.”²⁸

Harmadik és egyben legkésőbbre (1705 utánra, mivel megemlíti benne I. Lipót császár halálát) datálható munkája egy XI. Kelemen pápának ajánlott történeti kismonográfia *Primo abozzo del compendio storico dell'Ungheria per servire d'introduzione all'istituto: Acta Executionis Pacis fatto dal generale colonello Marsili* címmel, mely a Bolognai Egyetemi Könyvtár *Fondo Marsiglijének* 117-es kötete. Eredetileg olasz nyelven íródott, de latinra is lefordították, s Nagy Levente munkájának köszönhetően nemrégiben magyar fordításban is megjelent.²⁹ Marsigli itt összesen öt mozzanatot emel ki a magyar történelemből: a szkíták történetét, I. Ferdinánd és Szapolyai János viszálkodását a magyar koronáért, az 1664-es esztendő, Zrínyivel és Lippayval a középpontban, Thököly lázadását és végül a törökellenes háborút lezáró karlócai béketárgyalásokat, ahol saját magát helyezi előtérbe. Ez a késői mű, mely Marsili Habsburg szolgálatból való elkerülése és az ezzel járó bukása/megaláztatása után készült, már egészen más politikai célokat szolgál, és ennek megfelelően megjelenik benne egyfajta magyarok iránti empátia, a *libertatis amor* fogalma és a Habsburg-lojalitás és a létező magyarság-toposzok mellett és sokszor helyett, feltűnik saját véleménye is.³⁰

27 NAGY Levente, *Rebellis barbárok...*, i. m., 319.

28 BENE Sándor, *Acta Pacis-Béke a muzulmánokkal. Luigi Ferdinando Marsili terve a karlócai béke iratainak kiadására*, Hadtörténelmi Közlemények, 119(2006)/2, 342.

29 *Epitome historicum regni Hungariae, sive Prodromus et Introductio as Acta executionis pacis Carloviensi, ad Celementem XI. P. M.* (BUB FM. Mss. 19.). Magyar fordítása: Luigi Ferdinando MARSILI, *A Magyar Királyság történetének kivonata*, ford., jegyz., utószó NAGY Levente, Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2009, (Scriptores Rerum Hungaricarum).

30 BENE, *Acta Pacis...*, i. m., 353–355.

3. Ország és régió

Forrásaink ilyenén való ismertetése után most röviden, egy-egy példával érzékeltetve csupán, rátérnék, mit is írnak ezek az itáliai szerzők/hadvezérek a magyarországi, illetve erdélyi régióról.

Az ország és a régió, a határok közelebbi meghatározásával és körülírásával a három szerző közül egyedül Marsigli foglalkozik bővebben, aminek több oka is van. Montecuccoli írásában csak a Habsburg birtokban levő Magyar Királyságra és annak megtartására, míg Caraffa ennek párhuzamaként az újonnan integrálandó Erdélyre koncentrál. Marsigli ezzel ellentétben, szinte a császár szolgálatába kerülésétől kezdve mindvégig azon dolgozik, hogy – mind tudományos, mind politikai okokból – az újonnan I. Lipót birtokába visszakerülő, Európa-szerte *terra incognita*nak számító területekről és a Habsburg Birodalom lehetséges új határaitól minél több információt (legyen az földrajzi, történelmi, néprajzi, etnikai stb.) összegyűjtsön és a kor legmagasabb színvonalán álló térképészeti munkájával karöltve ezeket felhasználja, majd később közzétegye. Egy nemzet (*nazione*) meghatározását például annak eredete, lakóhelye, nyelve, foglalkozása és viselete alapján teszi, így Erdélyben megkülönbözteti a magyar, szász, görög, román, örmény, anabaptista(!) és cigány nemzeteket.³¹ Karrierjének csúcspontját és kiteljesedését éppen a császártól az 1699-es karlócai béke megkötése után elnyert megbízatása jelenti, melynek értelmében rá hárult a békében csak nagyságrendileg meghatározott Habsburg-oszmán határvonal mind elméleti, mind fizikai értelemben vett kijelölésének felelősségteljes és két éven át tartó fáradtságos munkája.³² Érdeemes tehát kicsit hosszabban idézni, hogyan írja le Marsigli ezt az összetett, állandóan változó régiót: „Magyarországnak több része van: az igazi Magyarország, valamint a hozzátartozó részek. Magyarország déli határai érintik a stájer hegyek csúcsait, az északi oldalon a Kárpátok vonulatai mellett haladnak, Kelet felé a Duna vízeseseinél érnek össze, melyeket a törökök Dömörkapunak, vagy más néven Vaskapunak neveznek. (...) Ez a határvonal nyugatra Alsó-Ausztria hegyei felé folytatódik a Mura folyó mentén. A Duna az egész igazi Magyarországot átszeli, s ezáltal két

31 Idézi NAGY Levente, *Határok, vándorok, kémek: A magyarokról és a románokról alkotott kép Luigi Ferdinando Marsili írásaiban*, Bp., Lucidus, 2011, 121.

32 Ld. F. MOLNÁR MÓNika, *L.F. Marsili e gli ottomani: La frontiera asburgico-ottomana dopo la pace di Carlowitz = La politica, la scienza...*, i. m., 147–172; Uő, *Tárgyalási technikák és hatalmi játszmák: A Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti határ meghúzása a karlócai békét követően*, Századok, 2006/6, 1475–1502.

részre is osztja: a Dunáninnen és a Dunántúli részre. A dunántúlit, melynek többféle felosztása is van, Bécs felől nézve kell érteni.

A régi felosztás szerint a dunántúli részek egyik legfontosabb tartománya a hegyek között elterülő Erdély. A királyságnak azt a részét, mely az erdélyi hegyek és a Tisza folyó között terül el, Máramarosnak nevezik. Erdélyt felső és alsó részre osztják, melyeket régebben egy-egy bán kormányzott, és aki-nek a neve a temesvári Bánságnak nevezett terület nevéből származik, ahol az említett bán székhelye volt.

Felső-Magyarország Tiszáninnenre és Tiszántúlra való felosztása újkori: a Tiszántúl a Vág folyótól kezdődik, mely a Kárpátokból ered és halad előre egészen Tokajig, (...) Innentől egészen Máramarosig a Tiszántúl található, amely magába foglalja a Királyság felső részeit, (...)

A legutóbbi felosztás a bécsi kormány (gubernium) határozata alapján született meg. Eszerint a dunántúli részek legfontosabb és leggazdagabb tartomány a hegyek között fekvő Erdély, (...) A dunáninnen részeknek különböző elnevezései voltak, ahogy az idők és az uralkodók változtak. Leggyakrabban a Dráva és a Száva folyó között elterülő Szlavónia megnevezése változott. (...)”³³

Magyarország csatolt részeivel kapcsolatban olvasóját egy másik munkájához irányítja, mely munka egy nagy, szélesen értelmezett balkáni adattár összeállításához szolgáló egyik kötete lett volna (erre Bene Sándor kutatásai hívták fel a figyelmet). Ez Marsigli kéziratának 28. kötete, mely a *Monarchia Ungarica in sua regna, principatus at ducatus divisa, nimirum: Hungaricam veram, Bosnam, Serviam, Croatiam, Sclavoniam, Erzegovinam, Moldaviam, Valachiam, Transylvaniam, Banatum Temesvariensem, Bulgariam* sokatmondó címet viseli. Ez a mű csak kéziratban maradt fenn, s – Marsiglinek a Dunáról, illetve az Oszmán Birodalomról írott másik két opuszával ellentétben – a mai napig a helyét megillető méltó kiadásra vár.

Erdélyről nem mint földrajzi egységről, hanem mint politikai képződményről mindhárom itáliai szerzőnk szót ejt. Montecuccoli a helyzetet ismertetve többször rosszallóan megállapítja, hogy a magyarországi elégedetleneket Erdélyből látják el tanácsokkal és oda menekülhetnek, s a kor politikai realitását figyelembe véve mindig a törökökkel együtt, azok összefüggésében említi az erdélyieket.

Caraffa szerint az erdélyiek alapvetően békétlenkedő természetűek, s mivel Magyarországon is sok a titkos elégedetlen, ebből a tételből levonja a következtetést és megadja egész projectumának alapkérdésére, vagyis arra a

33 MARSILI, *A Magyar Királyság...*, i. m., 13–14.

választ, hogy megtartsák-e a fejedelmeket Erdélyben vagy osztrák intézmények szerint kormányozzák, mondván, hogy ha Erdélyt nem igázzák le, Magyarországot se lehet féken tartani.

Marsigli Erdélyt, mint politikai képződményt, Szulejmán szultán kreációját minden baj okozójának s azok fenntartójának nevezi, nem csak azért, mert biztos menedéket ad a lázadó, nyughatatlan elméjű, illetve üldözött magyaroknak (ezeket egy érdekes kifejezéssel *ungari austriacina*knak nevezi), hanem azért is, mert Erdély példája folyton arra csábítja őket, hogy olyan fejedelemséget hozzanak létre, s táplálja a reményt, hogy Erdély egyesülve vagy önállóan, de el tudnak majd szakadni az osztrákoktól.³⁴

Erdély mellett a régió másik kulcsfontosságú politikai kérdése a vallás, a felekezetek ügye volt. Montecuccoli 1677-es írásában a vallások tekintetében igen kategorikusan nyilatkozik, kimondva, hogy mivel a vallások és a hitek sokfélesége csak széthúzáshoz, zűrzavarhoz vezet és szerencsétlenséget hoz a nép fejére, ezért az egyetlen megengedett vallás csak és kizárólag a katolikus lehet.³⁵ Ezzel párhuzamosan el kell venni az általa 'eretnekek'-nek nevezett többi vallástól a templomaikat, hogy 'Isten kultuszának' adhassák át őket. Ha pedig sikerült megtisztítani az országot az eretnekségtől, mellyel teljesen megfertőződött, akkor ki lehetne belőle alakítani a birodalom és az egész kereszténység védőbástyáját.³⁶

Ezzel ellentétben Caraffa 1690-ben Erdélyről szólva úgy véli, hogy mivel az erdélyiek féltik a szabadságukat, s ezen belül is legfőképp a vallásszabadságot, szeretetük megnyerésére az a legjobb módszer, ha a vallásokat első lépésben békességben meghagyják, sőt azt javasolja, hogy a katolikus javak visszavételével is várjanak, míg a császári kormányzat gyökeret nem ver Erdélyben.

Marsigli a Magyarország történetét tárgyaló munkájában nem tér ki vallási különbségekre, nem ír ilyen jellegű konfliktusokról, sőt még az általa említett személyekhez sem teszi soha hozzá vallási hovatartozásukat. Lehet, hogy e kérdésben elődeinél jóval toleránsabb volt, vagy egyszerűen csak kisebb figyelmet fordított rá, azért katolikus preferenciája természetesen nála is tetten érhető: a határfelmérésekről a császárnak rendszeresen küldött és Raffaella Gherardi által kiadott jelentései közt található például az a javaslat, miszerint katolikus németeket költöztessenek be az örökös tartományokból a kipusztult területek benépesítése céljából.

34 MARSILI, *A Magyar Királyság...*, i. m., 18–19.

35 MONTECUCCOLI, *Libro inedito...*, i. m., 52.

36 MONTECUCCOLI, *Libro inedito...*, i. m., 66–67. (*Propugnacolo*)

Összefoglalás

A Habsburg Monarchia egy sok nemzetből álló, multikulturális és vallását tekintve is sokrétű államalakulat volt, melyben a nemesség, mint réteg még mindig igen nagy hatalommal bírt. A hadsereg ezen az államalakulaton belül egy külön világot képezett, azzal hogy közvetlenül az uralkodó fennhatósága alatt állt, s így annak leghűségesebb szövetségesevé vált.³⁷

A fent ismertetett szerzőket származása, nevezetesen az Itáliai-félsziget államilag, illetve regionálisan tagolt és a katolicizmushoz erősen kötődő mivolta, a saját hazájuk kis államaiból magukkal hozó *Principe* iránt mutatott abszolutisztikus jellegű politikai kultúra, otthoni lehetőségeik beszűkülése folytán 'kenyéradó gazdájuk', a Habsburg-ház ausztriai ágának centralizációs politikája iránti elköteleződés és I. Lipót protestánsellenes katolicizmusának felvállalása jellemzi. Az olaszok ugyanis kulturális sajátosságaiknak megfelelően olyan jogi és ideológiai kultúrával, fegyvertárral érkeztek Bécsbe, amely a nehéz időkben tökéletesen képes volt támogatni a *Kaiser* akaratát, és elősegíteni azt a fajta, I. Lipót és udvari emberei által fokozatosan kiépülő újjászervezést, amely egy erőteljes centralizációs politika formájában nyilvánult meg.³⁸ A bécsi udvar ezért bizonyos feladatokat, mint láttuk, szívesen bízott az idegen itáliai zsoldosokra, egyrészt szakértelmük, hadtudományi jártasságuk, illetve gyökértelenségükből eredő hűségük miatt, másrészt azért, mert közismert volt, Montecuccoli szavaival élve „*a magyarok veleszületett gyűlölete a németek iránt*”.³⁹

Emellett, mint említettük, mindhárom itáliai hadvezér a bécsi udvar *Militärparteinak* nevezett befolyásos politikai csoportosulá z tartozott, melynek tagjai a *de jure belli* alapján az ország katonai megszámolásában, törvényeinek megváltoztatásában és erőszakos rekatolizálásában látták a magyarok lázongásra való hajlamának letörését és a birodalomba való integrálását. S jóllehet Marsigli a század vége felé mindinkább közeledett a másik bécsi politikai irányzat, a merkantilisták elképzeléseihez, e három olasz hadvezér törekvéseit és ehhez kapcsolódó tetteit látva nincs mit csodálkoznunk rajta, hogy a magyarok egy cseppet sem kedvelték őket.

37 GHERARDI, MARTELLI, *La pace degli eserciti...*, i. m., 16.

38 MARTELLI, *Generali italiani...*, i. m., 61.

39 „L'odio innato dell'Unghero contro al Germano”, MONTECUCCOLI, *Libro inedito...*, i. m., 44.